

Szigeti Jenő

MÁTÉ EVANGÉLIUMA ÉS A „HÉBER DIALEKTUS”

A Biblia – mind az Ó-, mind pedig az Újszövetség – szóban született, vagyis nem más, mint Isten kinyilatkoztatásának hiteles folklór dokumentuma. A kinyilatkoztatás nem a könyv, hanem a végtelen, mindenütt jelenvaló Isten cselekedete, aki belépett a mi véges, téri-idői keretek között létező világunkba és ott elkezdett cselekedni. A Biblia nem a kinyilatkoztatás, hanem hitünk szerint a kinyilatkoztatás egyedül hiteles írásbeli dokumentuma, a kinyilatkoztatás eseményének elbeszélte, majd pedig egy hosszabb kristályosodási folyamat után, leírt formája. Ha ezt a tételt az Újszövetségre alkalmazzuk, akkor azt mondhatjuk, hogy Jézus egész élete kinyilatkoztatás, de az evangéliumok nem mondják el Jézus egész életét és minden tanítását, de mindent elmondanak róla, ami a kinyilatkoztatás megértéséhez lényeges. Jézus nem adott parancsot tanítványainak arra, hogy evangéliumot írjanak. Ők „csak” prédikáltak róla. Elbeszéltek mindazt, amit láttak, hallottak.

A jeles svéd folklorista, C.W. von Sydow,¹ hosszas vizsgálódások után leírta, hogy egy rendkívüli esemény elmondásából hogyan alakul ki egy kötött, mindenki által ellenőrizhető szöveg. Jézus szavait és cselekedeteit a szemtanúk, az apostolok továbbmondták, és ebből a szóban rögzült hagyományból építkeztek az evangéliumok. Ph. Vielhauer könyve,² és G. Bornkamm lexikonbeli összefoglalása,³ feltárja azokat a formákat, amelyek a hagyományanyag szóbeli átadása folyamán rögzültek. Ezekre utal Lukács evangéliumának prólógusa (Lk.1, 1-3). Ezt a munkát végezték el azok a sokak, akik arra vállalkoztak, „hogy tudósítsanak bennünket a körülöttünk beteljesedett eseményekről úgy, amint reánk hagyták azok, akik kezdettől fogva szemtanúi és szolgálói voltak az igének.”⁴

Ezt a folyamatot bizonyítja az a néhány száz jézusi mondás, ami nem a négy evangéliumban maradt ránk. Ezeket A. Resch nyomán agrafáknak (agraphon = leíratlan), vagy logionoknak nevezzük.⁵ L. Vaganay, az agrafák egyik legkiválóbb szakértője szerint ezek az evangéliumoktól elkülönült Jézus-hagyományok.⁶ Ezek különböző hiteleségűek. Lehetnek keresztény írók Jézusnak tulajdonított mondásai, de lehetnek apokrif, gonosztikus, zsidó vagy muzulmán gyökerűek. De ez távolról sem jelenti azt, hogy a ránk maradt anyagban nincs olyan hiteles mondás, melynek eredete Jézusra vezethető vissza, de nem került bele a kánoni evangéliumok szövetébe. Már Reich is úgy találta, hogy az általa összegyűjtött anyagból 75 autentikus Jézus-mondás lehet. Ezek olyan logionok voltak, amelyeket nem használtak fel a kánoni evangéliumok.

Ezért az újszövetségi könyvek megismeréséhez feltétlen ismernünk kell a szövegek létrejötte előtti életét. Az így kapott vizsgálódásaink eredménye sok érdekes, a régi szöveg megismeréséhez elengedhetetlenül fontos ismeretet ad. Példaként Máté evangéliumának egy bevezetéstani problémájára szeretnék utalni.

A legelső híradás az evangéliumról Papiász (+130 körül) hieropoliszi püspöktől származik, aki ezt írta: „Máté a héber gondolkodásnak megfelelően írta le a mondásokat, magyarázatokkal is ellátta ezeket, amennyire tudta, mindegyiket.” Ez a megjegyzés Euszebiosz egyháztörténetében maradt ránk.⁷ A nehezen értelmezhető mondat vitát váltott ki a kutatók körében.⁸ Magyarra is többféleképpen fordították ezt a mondatot. Például egy elterjedt magyar nyelvű újszövetségi bevezetésben így olvassuk: „Máté héber (arámi) nyelven összeállította az igéket, melyeket ki-ki úgy fordított le, amint tudott”.⁹ Ennek a híradásnak – inkább értelmezésnek, mint fordításnak – az lenne az értelme, hogy héberül, vagy esetleg arámul íródott az evangélium, amit nem, vagy nagyon nehezen tudtak görögre fordítani. Erre viszont a ránk maradt szövegben semmi nyom nem utal. Már Erdős József (1856-1946), csaknem száz esztendővel ezelőtt a következőket írja Máté evangéliumáéának nyelvéről, ami a

mai nyelvészek véleményével is megegyezik. „A görög szöveg eredetisége mellett bizonyít, nevezetesen az egységes, egyöntetű stílus, amely olyan következetes, hogy a fordításnak még csak a látszatát sem kelti fel: továbbá az ószövetségi helyek idézési módja, amely azt igazolja, hogy Máté a Szeptuaginta szövegét éppen olyan módon idézi, mint a másik két szinoptikus társa, holott akármely fordító is inkább ragaszkodott volna az ószövetségi héber szöveghez, mint a Szeptuagintához”.¹⁰ Lényegében megegyezik ezzel Varga Zsigmond vélemény is, aki szerint Máté evangéliumának írója, Márktól eltérően „emelkedettebb, a műgondra, a mondatszerkesztés szabatoságára jobban hajló görögséget képviseli. Azokon a helyeken, ahol szemmel láthatóan Márkot használja forrásul, gondosan kiigazítja Márk esetleges keményebb kifejezésmódját, egy-egy ponton megfelelőbb szót használ egy fogalom kifejezésére, vagy a mondatszerkesztés érdekességét, zökkenőjét igyekszik gondosan eltüntetni. Az evangélium írója ugyancsak tartalmi alapon, önállóan szerkeszt.”¹¹

A Papiász idézet értelmezésével kapcsolatos vitának két sarkpontja van. Az első a logion szóval kapcsolatos, ami szólást, mondást, beszédet jelent és a mai újszövetségi tudomány, a bölcsességmondások megjelölésére használja. A görög-római filozófiában is népszerű volt a tömör, kézzelfogható, közérthető élettapasztalatokat összefoglaló morális jó tanács.¹² De Máté evangéliuma az ókori értelemben sem csupán logion. Mégis, általánosnak mondható az a vélemény, hogy Papiász mondata a mai Máté evangéliumára vonatkozik.¹³ Ma már tudjuk, hogy az első századi görög nyelvben tévedés lenne a logiont csak rövid bölcsmondásnak gondolni, hiszen már Herodotosznál és Thukididésznél is írásban foglalt isteni kijelentéseket jelent ez a szó, sőt Papiász Márk evangéliumát is logionnak mondja, ami többnyire történeteket és nem csattanós bölcs mondásokat tartalmaz.¹⁴

A másik, sok vitát kiváltó kifejezés Papiász mondatában a „hebraidi dialekta”, amit korábban héber dialektusnak, vagyis nyelvnek fordítottak. Ebből terjedt el az az elképzelés, amit a nyelvi vizsgálatok nem igazoltak, hogy az evangélium első formája héberül, vagy esetleg arám nyelven íródott. Vajon tényleg ezt hitte a hellenista világban élő, görög anyanyelvű Papiász, amikor minden, a szöveg vizsgálatából levonható nyelvi következtetés ez ellen szól? Nem valószínű.

Ennek a kifejezésnek – Baán István szerint – a helyes fordítása „a héber gondolkodás szerint”. Ha nem erre gondolt volna Papiász, a későbbi egyházatyák bizonyára kijavították volna. De Ireneusz (+202 k) híradása is Papiászhoz hasonlóan fogalmaz: „Máté tehát qa zsidók között, és az ő gondolkodásmódjuknak megfelelően tette közzé az evangéliumot, amikor Péter és Pál Rómában hirdették az evangéliumot”.¹⁵ Órigenész (184-254) az ókori bibliai tudományok kiváló művelője sem arra gondol, hogy az evangéliumot héber vagy arám nyelven írták. Szerinte „először íródott az egykori vámos, később Jézus Krisztus apostola, Máté szerinti evangélium, amit a zsidókból megtért hívők számára adott ki, és héber betűkkel alkotta meg”.¹⁶ Lehet, hogy Órigenész arra gondol, hogy a görög szöveg héber betűkkel (is) leírásra került a könnyebb olvasás végett? Nem tudni.

A hebraiosz szó, nemcsak a klasszikus hébert, hanem a zsidók által beszélt arám nyelvet is jelentheti ebben a kifejezésben. Josephus Flavius esetében is így van ez.¹⁷ Mint már korábban láttuk, a mai újszövetségi kutatás Máté evangéliumának szövegét semmiképpen nem tartja arám nyelvből készült fordításnak. Az evangélium nyelve leginkább a görögül beszélő zsidóságnak a zsinagógái görög nyelvéhez áll a legközelebb.¹⁸

Mivel egyre kevesebb lett a kereszténységen belül a zsidókból lett keresztények száma, egyre jobban elhalványodhatott ennek a Papiász által használt „hebraidi dialekta” kifejezésnek az értelme. Egyre többen gondoltak valami ősi, arámi nyelvű Máté szövegre. Az első, aki a héber, vagy arámi nyelvű, szöveget látni vélte Pantenosz (+200 k) alexandriai teológus volt, aki az indusoknál – ezek valószínűleg dél arábiaiak lehettek – látta az evangélium nem görög kéziratát. Mivel Alexandriai Kelemen szerint Pantenosz szicíliai származású volt, nem nagyon lehetett a sémi nyelvek szakértője.¹⁹ Ezt az adatot Eusebiosz

híradásából ismerjük. Szerinte Pantenoszról „azt tartják, hogy először Indiába ment, azután azt mondják, hogy megtalálta Máté evangéliumát, mely odaérkezését megelőzve jutott el egyes ottani bennszülöttekhez, akik már ismerték Krisztust, mert nekik Bertalan, az egyik apostol hirdette, és otthagyta a héber betűkkel írt Máté-féle írást, melyet meg is őriztek, mind a szóban forgó ideig.”²⁰ Ez a fogalmazás meglehetősen bizonytalan. Még az sem biztos, hogy a Pantenosz által látott szöveg héber vagy arámi nyelvű volt, hiszen az ott élő, kereszténnyé lett bennszülöttek ezzel a héber vagy arámi nyelvű szöveggel nem sokat tudtak volna kezdeni.

Euszebiosz bizonyára nem értette már pontosan a „hebraidi dialektosz” kifejezést, amikor ezt a kijelentést tette: „Máté ugyanis előbb a zsidóknak hirdette az ígét, minthogy azonban más népekhez is el kellett mennie, anyanyelvén írásba foglalta evangéliumát, melynek megalkotásával már ottlétekor kárpótolta azokat, akiktől elvált”.²¹ Hieronymus vagyis szent Jeromos (347-420) Órigenész itt idézett mondata alapján többször is írt arról, hogy Máté evangéliumát héber nyelven adták ki Júdeában.²² Hieronymus a szíriai Beörában a nazarénusok között talált egy arám nyelvű evangéliumot, a Héberék, vagy a nazarénusok evangéliumát, amit lefordított görög és latin nyelvre, de erről maga sem gondolta, hogy azonos volt a mai Máté eredeti alapíráttal.²³ Rotterdami Erasmus (1469-1536) mondta ki először minden kétséget kizáróan, hogy a ma ismert evangélium görögül íródott és nem valami arám írást fordította.²⁴ Ezt erősítette meg J. Cajetan de Vio (1469-1534) bíboros is.²⁵

A vizsgált kifejezés másik tagja a dialektosz szó, ami a Bibliában nyelvjárást, nyelvet, mint az egymással való érintkezés eszközt jelenti (ApCsel 1,19. 2,6,8. 21,40, 22,2. 26,14) A szó a dialegomai igéből származik, aminek jelentése: beszélni, vitázni, társalogni. Ebben a szóban a párbeszéd mozzanata a hangsúlyos (ApCsel 17,2.17. 18,19. 20,7.). Varga Zsigmond Újszövetségi szótára szerint „az Apostolok cselekedeteiben az evangéliumi tanításról folyó, tisztázó-tanító vitabeszélgetéseket jelöli”.²⁶ Figyelemre méltó Vanyó László véleménye erről a kifejezésről: „A héber dialektosz kifejezés nem jelenti feltétlenül azt, hogy Máté héberül írta meg evangéliumát, hanem héber kifejezésmódot, szerkesztés módot” alkalmazott.²⁷ A héber kultúrához, gondolkodási módhoz való alkalmazkodás az egész műben nyilvánvaló. Jézust Máté úgy mutatja be, mint az Ószövetség megígért Messiását. Ezért idézi szívesen az Ószövetséget ezzel a jellegzetesen zsidó háttérrel feltételező fordulattal: „Mindez pedig azért történt, hogy beteljesedjék, amit az Úr mondott a próféta által” (1,22 vö. 2,15. 17. 23. 4,14. 8,17. 12,17, 13,35). Az evangélium szerint Jézus mindenben figyelembe vette a zsidó szokásokat és a törvényt. A számok használtában is megmutatkozik az evangélium semita jellege. Kedveli a hetes (12,45. 15,34.36.37. 22,25.28) és a hármast (13,8.23. 21,35. 22,26. 25,15), melyek gyakoriak a zsidó hagyományban és legtöbbször szimbolikus jelentésűek. Jézus nemzetségtáblázata háromszor tizennégy (2x7) nemzetségről beszél (1,1-17), Jézus hét példázatot mond Isten országáról (13. fejezet), hét ajáról olvasunk a könyvben (23. fejezet). A példákat még tovább lehetne szaporítani. Több helyen zsidó szavakra és szokásokra utal, amelyeket nem tart szükségesnek megmagyarázni. „Máté evangéliuma Jézus történetén és működésén végigvezetett apológiája a kereszténységnek a zsidósággal szemben.”²⁸

Az evangélium „héber dialektusa” nemcsak a kulturális háttérben, a teológiai szándékban mutatkozik meg, hanem gondolkodásmódjában és a mű szerkezetében is. Ha a régi ember az ígéről, az evangéliumról hallott, nem könyvre gondolt, hanem megjegyzendő, emlékezetünkben megőrzendő üzenetre. Mi, a Guttenberg-galaxis jegyében mindig könyvre gondolunk, amit fel lehet lapozni, amiben utána lehet nézni, hogy Jézus mit mondott vagy mit cselekedett. Régen ez technikailag lehetetlen volt. Ezért az evangéliumoknak és a többi bibliai könyvnek úgy kellett elkészülni, hogy könnyen vissza lehessen rá emlékezni. Ezt elsősorban az elmondottak szerkezete segítette. De ez a szerkezet – kultúra-függő. A görög szerkezeti gondolkodás más volt, mint a héber-arám keleties, képekben gondolkodó logika. Amikor Máté evangéliuma kapcsán Papiász héber dialektusról beszél, minden bizonnyal erre a

másféle szerkesztési módra is gondol. Máté nem élménybeszámolót ír a Jézussal szerzett személyes tapasztalatairól, hanem az objektív, a közösség által ellenőrzött Jézus-hagyományt közvetíti a héber gondolkodásnak, szerkezeti rendnek megfelelő módon. Ezért fontos az újszövetségi iratok szerkezetének vizsgálata, ami az utóbbi évek kutatásaiban sok érdekes eredményt hozott.²⁹ Máté evangéliuma, melynek kiasztikus szerkezetét nem nehéz felfedezni, különösen alkalmas a szerkezeti vizsgálatokra.³⁰ Meggyőződésem, hogy az evangélium strukturális vizsgálata közelebb visz minket Máté evangéliuma szándékainak, céljainak jobb megismeréséhez. A centrális, kiasztikus szerkesztési mód kedvelése az evangélium több kisebb szakaszán is kimutatható. Törekednünk kell, hogy az itt szerzett ismereteket a szöveg jobb megértése érdekében kamatoztassuk. Ez nemcsak a szinoptikusok kutatásának adna új lendületet, hanem újra tudatosítaná, hogy az Ószövetség beható ismerete nélkül nem lehet megismerni Jézus tanítását sem, mivel mondanója az első századi zsidóság kulturális anyanyelvén fogalmazódott meg.

Jegyzetek.

¹ C.W. von Sydow: Selected Papers on Folklore. Copenhagen, 1948. 60-88. – Rövid ismertetése: Voigt Vilmos (szerk): A magyar folklór. Bp. 1989. 260-261.

² Ph. Vielhauer: Geschichte der urchristlichen Literatur. 9-57. 291-308.

³ Die Religion in Geschichte und Gegenwart (Hg. K. Galling) 3. Aufl. 1957-1965. II. 999-1005.

⁴ Az újszövetségi formák és műfajok rövid összefoglalása: Bolyki János: Az újszövetségi írásmagyarázat elvei, módszerei és példái. Bp. 1998.

⁵ A. Reisch: Agrapha. Texte und Untersuchungen Neue Folge. 15, ¾. Leipzi8g. 2.Aufl, 1906 – J. Jeremias: Unbekannte Jesusworte. 4. Aufl. Gütersloch, 1965. – Benyik György: Az újszövetségi szentírás keletkezés- és kutatástörténete. I. kötet. Szeged 1995. 11-111.

⁶ Idézi Benyik Gy. i.m. 110. – Hubai Péter - Pröhle Károly – Rugási Gyula: Jézus rejtett szavai. Bp. 1990.

⁷ Euszebiosz Egyháztörténete. Ford. Baán István. Bp. 1983. Szent István Társulat. 142. old. Görögül: „Matthaiosz men oun hebraidi dialektón ta logia szünetákszato hermeneuszen di auta ósz hén dünátosz hekasztosz.

⁸ J. Kürzinger: Das Papiaszeugnis und die Endgestalt des Mattheusevangeliums. Biblische Zeitschrift NT. 4. 1960.S.19-38. – P. Nepper-Christensen: Das Mattheusevangelium, ein judentliches Evangelium? 1958.

⁹ Káldy Zoltán: Bevezetés az Újszövetségbe. Bp. 1957. 34.

¹⁰ Erdős József: Újszövetségi bevezetés. Pápa 1911. 83. Református Egyházi Könyvtár VII.

¹¹ Varga Zsigmond: Az Újszövetség nyelve, gondolkodása és irodalomtörténeti vonatkozásai. In. A Szentírás magyarázata. Bp. 1970. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. 86.

¹² Bolyki J. i.m. 90-91.- R. Bultmann a logionoknak három fajtáját különítette el: a törvényszerűségeket kimondó formulákat, az elgondolkodtató kérdés formájú logionokat és a felszólító formában álló intelmeket.

¹³ Schleiermacher állította ennek az ellenkezőjét. Szerinte ez az idézet nem az evangéliumra vonatkozik, hanem egy „Az Úr mondásainak gyűjteménye” című, feltételezett arám nyelvű iratra. F.D. Schleiermacher: Über das Zeugnis des Papias von unseren beiden ersten Evangelien. Theologische Studien und Kritiken, V. (1832) 735-768. Kritikájáról jó összefoglalást ad: Szentiványi Róbert: A szentírástudomány tankönyve. Bp. 1946. 561-562.

¹⁴ A logosz, logion szó legjobb összefoglalása: G. Kittel: Theologisches EDictionary of the Neue Testament. Vol. IV. 77-79. Papiász szóhasználatáról u.itt 140-141. Kleinknecht cikke.

¹⁵ Euszebiosz Egyháztörténete V.8.2. Baán István fordítása. i.m. 209. Görögül: „ho mén dé Matthaiosz en toiszhebraiosz té idia dialektó auton kai grafén ekszénegken euaggeliou Petrou kai tou Paülou end Hromé euaggelidzomon.” Ugyanez: Ireneusz: Adversus Haeresis. 3,1,1.

¹⁶ Euszebiosz Egyháztörténet (5,25.4.) Baán István fordítása. (Bp.1983.) 271.

¹⁷ Josephus Flavius: Antiquitates Judaicae (A zsidók története) III.10.6. Magyarul: A zsidók története. Ford. Répvy József. Bp. 1946. 123. – Bellum Judaicum. V.4.2. 9,2. Magyarul: A zsidó háború. Ford Répvy József. Bp. 1963. 354.

¹⁸ B.W. Bacon: Studien in Matthew. London, 1930. 497.

¹⁹ Alexandriai Kelemen: Sztrometeisz (Szönyeg) I.1,11,1-2- - Vanyó László: Az ókeresztény egyház és irodalma. Bp. 1880. 371-372.

²⁰ Euszebiosz. HE. V.10.3. Baán István ford. i.m. 212.

²¹ Uo. HE. III.24.6. Baán István ford. 122.

²² Hieronymus: De viris illustribus (Kiváló férfiakról) 392.-ben írt könyve az első patrisztikai munka. Pröhle Károly: Újszövetségi bevezetés. Bp. 1959.45.

-
- ²³ Bartha Tibor (szerk.): Keresztyén Bibliai Lexikon. Bp. 1995. II. 253-254. – Komoróczy Géza cikke. Világirodalmi Lexikon. Bp.1995. 18.256-257. Zsidó-keresztények evangéliuma
- ²⁴ D.Erasmus: Evangelium paraphrasis. Basel, 1552. –vö. Benyik György: Az Újszövetségi szentírás Szeged, 1996. 56.
- ²⁵ Cajetan de Vio: Tentacula Novi Testamenti, 1527-1529. Máté evangéliumának bevezetője. Benyik Gy.i.m. 50.
- ²⁶ Varga Zsigmond: Újszövetségi görög-magyar szótár. Bp. 1992. 211.
- ²⁷ Vanyó László: i.m. 117-118.
- ²⁸ P. Feine – J. Behm: Einleitung das Neue Testament. Leipzig, 1954. 10.Aufl. 53.
- ²⁹
- ³⁰ Szigeti Jenő: Néhány szerkezeti megfigyelés Máté evangéliumában. ATF Szemle. IV.2003. 2. 5-13. (irodalom itt!!)

Szigeti Jenő